

Illyés Bence
**NEMZETKÖZI ZSIDÓ ZARÁNDOKLATOK A MAI
 MAGYARORSZÁGON**

DOI: 10.25116/kozelitesek 2020.1-2.7

Magyarország, azon belül is elsősorban Északkelet-Magyarország, valamint más környékei is hazánkban a második háború előtti népes és jelentős haszid⁷² zsidó közösségeknek adtak otthont, ahonnan több máig létező és a települések nevét viselő haszid irányzat és dinasztia indult ki.⁷³ Bár ebből a vidéki haszid világból a Soá után semmi nem maradt, az egykori haszid zsidóság jelenléte mégsem szűnt meg teljesen, köszönhetően a minden évben hazánkba látogató több tízezer zarándoknak, akik az Egyesült Államokból, Izraelből, Angliából, Belgiumból, de még Dél-Afrikából is évről évre eljönnek felkeresni a kis magyar településeken élt csodarabbik sírjait. Ezt a hungarikumnak tekinthető és véleményem szerint nemzeti kulturális örökségünkhöz tartozó, ámbar idáig szinte teljesen ismeretlen jelenséget kezdtem el tavaly májusban vizsgálni, ez idő óta részt vettem haszid zarándoklatokon itthon Bodrogkeresztúron, Olaszliszkán, Sátoraljaújhelyen, Csengerben, Újfehértón, Pápán és Nagykállón is, s az ott készített fotóimból, hanganyagokból kiállítást is készítettem *Csodák vándorai*⁷⁴ címmel, illetve a közelmúltban elkezdtem a MAHAZA – Magyarországi Haszid Zarándoklatokért Alapítvány létrehozását. A zarándoklatok és a kiállítás tapasztalatait, élményeit osztom most meg Önökkel, felhasználva a településeken készített interjúkat is a zarándokokkal és a helyiekkel.

A csodarabbi mint közvetítő a zarándok és Isten között

Gepoilt ales gits! – hangzik mindenfelé az egymást köszöntő jiddis⁷⁵ jókívánság (jelentése nagyjából: legyen minden jó végrehajtva) a sátoraljaújhelyi csodarabbi jahrzeitjén, vagyis halálozási évfordulójának napján a helyi zsidó temetőben. A fenti kifejezés magába is foglalja a haszidok látogatásának egyik okát is: a *cádik/csodarabbi* (igaz/szent ember) sírjánál elmondott ima, valamint az ott elhelyezett *kvitli*⁷⁶ (kérőcédula) jobb eséllyel talál meghallgatásra az Örökkévalónál, hiszen a

⁷² A hászidizmus egy 18. században indult mozgalom a zsidóságon belül, amely a misztikus tanokra, a kabbalára, a tradíciók szigorú megtartására és az egymás iránti szeretetre épül. A hászid szó jelentése hű, hűséges, de általában – bár tévesen – jámbornak is szokták fordítani. Az irányzat a mai Ukrajna területéről indult ki az első haszid rebbe, Báál Shém Tov által, és terjedt el elsősorban Közép- és Kelet-Európában.

⁷³ Például az egyik legnagyobb haszid irányzat a világon a szatmár haszid Szatmárnémetiből, illetve Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből, a pupa haszidok Pápáról, a liszke dinasztia Olaszliszkaról, a tosh haszid udvar Nyírtassról és még sokan mások.

<https://www.facebook.com/csoadakvadorai/> A kiállítás 2020. 02.13-tól 2020. 03.13-ig volt látható a Csányi15 – Erzsébetvárosi Zsidó Történelmi Tárbán.

⁷⁴ A közép-kelet-európai zsidóság hétköznapi használt, beszélt nyelve a holokauszt előtt, a német és a héber keverékéből született nyelv.

⁷⁵ Ugyanolyan kézzel írt cédulákról van szó, amelyeket az olvasó talán ismerhet, hiszen a Siratófalnál is ilyeneket szokás elhelyezni.

⁷⁶ Tanház, ahol az iskoláskorú fiúk a zsidó vallási irodalmat tanulmányozzák.

csodarabbi, aki egész életében segített a hozzá forduló híveknek, természetesen a halála után is így tesz, és közvetíti a kéréseket Isten felé. A zarándoklatokon résztvevők mind külföldi haszidok, akik a világ minden tájáról érkeznek ezekre a kicsi, kelet-magyarországi településekre, hogy a szentéletű rebbék sírjainál mondassák el imáikat, hiszen ennek külön spirituális jelentősége van számukra. Kérdésemre a látogatók közül néhányan azt is elárulták, milyen kérésekkel fordulnak a cádikhoz. Talán meglepő módon legtöbbször nem is saját személyes életük megsegítését kérik ilyenkor, hanem másokért, a család, a közösség jólétéért imádkoznak, a családtagok egészségéért vagy éppen jó házasságért a fiatalok számára. De akár ennél profánabb, olyan aktuális ügyekben is kéri a fenti hatalmak segítségét, mint a kötelező katonai szolgálat és a *jesivák*⁷⁷ állami felügyelet alá vonásának elkerülése vagy akár még Donald Trump hivatalban maradása is, aki egy angliai szatmár haszid úr szerint „jó a zsidóknak”. Ezen túl még azt is megtudtam tőlük, hogy hitük szerint a kabbalisztikus forrásokban írtak alapján az egykori cádik lelke a Jahrzeit napján pontosan a sírja felett jelenik meg, hogy meghallgassa az odagyűlt zarándokok imáit, és segítsen azokat továbbítani az Örökkévaló felé, ezért is érdemes és hatásosabb ezen a napon imát mondani az *óhel*-nél (haszid rabbi sírja fölé emelt kis épület). Ugyanakkor nem kötelező kizárólag az évforduló napján látogatni a sírhelyet; Bodrogkeresztúrra és Újhelyre, valamint a más környékbeli temetőbe is egész évben érkeznek kisebb-nagyobb számban zarándokok, éves szinten pedig akár százezer ember is megfordul Magyarországon sírlátogatás céljával. Rafael, egy Franciaországból érkezett zarándok így mesélt erről: *„Azért fontos számomra eljönni a zarándoklatra, mert hiszek a csodarabbik erejében, akik segítenek Isten előtt a kéréseink közvetítésében...Azt gondolom, fontos, hogy amikor egy országot meglátogatunk, legyen spirituális célja is az utazásnak, ne csak a turistáskodás és vásárlás.”*

Imádkozó haszid Keresztúron, a sírbolthoz közeli szőlősben

⁷⁷ A szukkot (sátoros ünnepi) sátorot hívták így a Galíciából jött haszid zsidók között.

„Sokan jönnek, azok az igazi szent zsidók”

A hazánkban található, nagyjából egy tucat zarándokhely közül messze Bodrogkeresztúr a legnépszerűbb, ahol a jótékonyágáról híres Reb Sájele sírja található a szőlőhegy oldalában. Az ezer fős Bodrogkeresztúrhoz minden évben a rebbe évfordulójának napján 10–15.000 haszid zarándok érkezik néhány nap alatt, ami természetesen sok szempontból egyúttal kihívást is jelent a falu lakóinak. A Steiner Jesájá néven született keresztúri csodarabbit számos legenda övezi, elsősorban jótékonyágáról, adakozásáról volt ismert, és vált később ezek szimbolikus alakjává is a haszid világon belül. Reb Sájelét a keresztúriak is többnyire mind jól ismerik (noha a nevét nem feltétlenül), hiszen a többi csodarabbihoz képest jóval később élt – 1925-ben halt meg, így emléke, a róla szóló történetek és legendák máig élnek a falu emlékezetében, ahogy azt a helyiekkel beszélgetve tapasztaltam is. Keresztúr lakói – legalábbis az idősebbek, akikkel beszélgettem – ismerik a falu zsidó örökségét, hallottak az itt élt egykori haszid közösségről, és néhányan találkoztak már zsidó szokásokkal is – például a szombati munka és utazási tilalommal –, viszont sok esetben a faluba érkező zarándokok pontos célja és motivációik, azok vallási háttere ismeretlen volt előttük (ez a többi településre jellemző), de ezzel együtt is elfogadják a haszid zsidók jelenlétét. Részlet egy keresztúri hölgygel készült interjúból: *„A csodarabbi gyógyít, csodát tesz – ők hisznek benne, mint ahogy mi más jellegű dolgokban hiszünk...Olaszliszkán volt először rabbi [Reb Sájele – a szerk.] és onnan jött át ide, Reb... elfelejtettem a nevét, tudtam... és akkor is amikor ő itt volt, sok csodát tett, bölcsességével tanácsot adott, gyógyított, segítette az embereket vallási hovatartozás nélkül... Keresztúr mindig egy befogadó település volt, volt öt vallás, soha nem volt az emberek között konfliktus – én úgy hallottam, és ugyanez igaz Tokajra is –, a gyerekeik együtt jártak iskolába, együtt tanultak, egymást segítették, sábeszkor begyűjtöttak, elvégezték a házimunkát, kölcsönösen tiszteletben tartották egymás vallását és egymást is... Tehát én nyitott vagyok feléjük, én elfogadom az ő vallásukat és szokásaikat, ahogy ők is elfogadják az enyémet, legalábbis remélem...”* Egy másik interjúalanyom, egy olaszliszkai idősebb hölgy például egészen mély ismeretekkel rendelkezett még gyerekkorából a zsidó szokásokkal és viselettel kapcsolatban: *„itt volt a kucska⁷⁸...oda jártak imádkozni Húsvét előtt a zsidók... mert nekik a szombat ünnep, akkor péntek estétől nem csinálnak semmit, szombaton pedig csak imádkoznak, ahogy azt mint még gyerek láttam... Nagyon sokan jönnek [a zarándokok – a szerk.], azok a szent zsidók, akik Keresztúrhoz is vannak, azok az igazi-igazi szent zsidók, a cicesz⁷⁹ megvan nekik...”*

Reb Sájele mellett a másik igazán jelentős rebbéje a környéknek az újhelyi Teitelbaum Mózes, vagy ahogy a híres könyve után szokás rá hivatkozni: Yismach Moshe. Hozzá a haszidizmus magyarországi

⁷⁸ Magyarul szemléltetőjnek szokás hívni, vallásos zsidók ruhájának négy sarkán látható rojtokat jelenti, amik emlékeztetik az embert az Örökkévaló parancsolataira.

⁷⁹ Vallási parancsolat, jó cselekedet

terjesztése köthető, leszármazottai később megalapították és a mai napig irányítják a szatmári haszidok mozgalmát. Hozzá kapcsolódó legenda, hogy a gyermek Kossuth Lajost is meggyógyította, és későbbi pályáját megjövendölte – igaz, ezt a történetet az általam megkérdezett helyi lakosok (néhány kivételtől eltekintve) sajnos már nem ismerik. Ugyanakkor a legtöbben ismerték a város zsidó múltját, az egykori zsidó boltokat, zsinagógát, rabbiképzőt – a vészidőkre így emlékezett vissza egy interjúalany: *„Az én szüleim, igen... gondoskodtak a zsidókról. Amikor vitték is őket el, hát anyukám teljesen bele volt betegedve... és ez nekik [a zarándokoknak – a szerk.] egy múzeum.”* Az idősebb újhelyi lakosok mesélték, hogy a boltok nagy része zsidó tulajdonú volt a városban, ahol sok kereszténynek is adtak munkát. Minden válaszadó egyöntetű véleménye szerint a zsidó boltosok nagyon rendesek, korrektek voltak, a kapcsolat a város zsidó és nem-zsidó lakossága között pedig kiváló volt. Egy úr még azt is hozzátette: *„...bárcsak a mostani eladók is ilyenek lennének, mint ők voltak.”* Arra a kérdésemre, hogy jelenleg Sátoraljaújhely életében milyen szerepet tölt be a város zsidó öröksége, illetve hogyan emlékeznek az egykori közösségre a helyiek, kevés választ kaptam. Egy középkorú asszony szerint korábban nem igazán volt ilyen, de az utóbbi időben több esemény és kutatás is történt, míg egy úr a helyi holokauszt-emléknap kapcsán azt jegyezte meg, hogy szerinte *„Újhelynek majdnem a fele zsidó volt, és majdnem a felét elvitték... azért többet kéne itt foglalkozni vele...”*

A kvitli / kívánságcédula írása

„Nyaralás”, spirituális tartalommal

Sok zarándoklatra érkező haszid nem csak egy helyet keres fel, hanem általában bejárják a környék csodarabbijainak nyughelyeit, de olyanokkal is találkoztam, akik egész hetes buszos utazáson vettek részt Lengyelországtól Ukrajnán át Magyarorszáig, kizárólag sírlátogatás céljával. Ezek az utak, ahogy a zarándokok elmondták, számukra csakis az imádkozásról, a spirituális feltöltődésről és *micvák*⁸⁰ gyakorlásáról szólnak, városnézés és a környék felfedezése egyáltalán nem része a programjuknak. Ugyanakkor sokuk, különösen a szegényebb haszidok számára ezek az utak jelentik egyben az otthonról kimozdulást, más szóval a „nyaralást”, amelynek során a megszokott környezetből kiszakadva új helyekre látogatnak el – noha ennek az utazásnak esetükben kizárólag spirituális motivációi vannak. Az eddig említetteken túl a zarándokok gyakran még egy okot említenek: sokan közülük részben magyar származásúak lévén saját elődeik, nagyszüleik, dédszüleik nyughelyét is felkeresik a környéken. A sírlátogatás napja gyakorlatilag egy egész napos imádkozással telik el, a szokásos napi háromszori imádkozás mellett még külön imákat és énekeket is mondanak a sírnál a cádik emlékére és segítségét kérve, valamint a mikvébe⁸¹ (ha van) is szokás ellátogatni ilyenkor. Jellemzően nagyobb csoportokban jönnek az emberek egy-egy járzeitra, akár egész jesivák összes tanulójukkal, zsinagógai közösségek, illetve családok is közösen. A zarándoklatok nem központilag szervezettek, a résztvevők egyénileg vagy csoportosan jönnek, maguktól, bérelt buszokkal vagy taxival felkeresni a rebbe sírját. Egy ilyen hosszabb útról mesélt nekem egy amerikai haszid hölgy a következőképp: *„Családostul jöttünk, voltunk Budapesten, aztán Romániában is, ahonnan a családunk származik, Szatmárnémetiben, Máramarosszigeten, Felsővisón és ahonnan az édesanyám származik, Ruszkovában... Bár semmi nem maradt már ezeken a helyeken, de azért elmentünk felkeresni őket... hogy a gyerekek és az unokák lássák, hogy hol éltek, honnan jöttek a nagyszüleik... arról tanulhatnak egy ilyen út során, hogy miként nevelkedtek az őseik, milyen volt a zsidó közösség itt... Egy egyszerűbb, de nagyon szép élet volt, ahogy itt éltek, ahol minden a zsidó otthon és a zsinagóga körül zajlott... Azok az unokák, ükunokák, akik eljönnek meglátogatni ezeket a helyeket, ezáltal kapcsolatot is építenek ki a korábbi generációkkal, az őseikkel...”*

Két világ – egy település

Északkelet-Magyarország egykoron virágzó és rendkívül gazdag zsidó életnek adott otthont. A 18. századtól kezdve telepedtek le itt a Kárpátokon túlról érkezve elsősorban haszid zsidók, akik főképp borkereskedéssel, kiskereskedelemmel foglalkoztak. A holokauszt után alig maradtak zsidók Szabolcs és Borsod megyében, az egykori zsinagógákat, jesivákat lerombolták vagy átépítették, később más

⁸⁰ Rituális fürdő

⁸¹ Alan Mintz: Two Models of Holocaust Representation. In: Alan Mintz. *Popular Culture and the Shaping of Holocaust Memory in America*. Seattle: University of Washington Press, 2001

funkciót kaptak. Sátoraljaújhelyen járva a helyiek útbaigazítását követve találtam meg a város két egykori zsinagógáját. A status quo közösség imaházát a Dózsa György utcában lakberendezési áruházzá alakították át a szocializmus idején, majd a rendszerváltás után rövid időn belül megszűnt a bolt is, ami azóta is zárva tart. Ma már csak egy tábla emlékeztet az épület falán arra, hogy itt egykor zsinagóga működött. Nem messze ettől, a szomszéd utcában ennél megrázóbb élményben volt részem, amikor az egykori ortodox zsinagóga elzárt, derékig érő gazzal körülvett épületébe sikerült bejutnom. Az imaházból szinte már csak a falak maradtak meg, a frigyszekrény egykori helye, a *mezuzék* nyomai az ajtókon, és néhány törött héber feliratos tábla jelzi, hogy az épület egy zsinagóga volt hajdanán. Hasonló a helyzet Pápán is, ahol az egykori hatalmas zsinagóga romosan áll a város közepén, míg másutt, például Újfehértón, Csengerben, Olaszliszkán, Nagykállón a temetőn kívül semmi nem maradt a település zsidó örökségéből. A zarándokok így jövetelükkel és a temetőkben elmondott imáikkal egyúttal életben is tartják e helyek nagyon gazdag zsidó szellemi, kulturális és még megmaradt épített örökségét is, amely máskülönben alighanem pusztulásra lenne ítélve.

Fiatallangliai jesiva tanulók a sátoraljaújhelyi temetőben

Tapasztalataim szerint az alapvetően zárt körben tartott zarándoklatok minden település életében eltérő módon zajlanak és vannak jelen, így más-más kapcsolatok, viszonyulások érzékelhetőek a helyiek és a zarándokok között az adott helyszíneken. Bizonyos településeken, például Olaszliszkán, Pápán, Csengerben vagy Újfehértón kevésbé veszik észre a helyiek az odalátogató haszidokat, még olyanokkal is találkoztam, akik nem is tudták, hogy van ilyen jelenség a lakóhelyükön. A két

legnépszerűbb zarándokhelyen azonban, Nagykállón és Bodrogkeresztúron, ahol a zarándoklat a város szívében és a többi helyszínhez képest jóval nagyobb számban, több ezer fő részvételével zajlik, a jelenség sokkal markánsabban van jelen. Logisztikailag is hatalmas, a települések lehetőségein túlmutató kihívást jelent a haszidok ezreinek elszállásolása és autós közlekedésük zavartalan biztosítása. Azonban mint azt Frank Marianntól, a mádi rabbiház üzemeltetőjétől megtudtam, a látogatók szállításában több keresztúri is kiveszi a részét, hiszen a vendégek ilyenkor szeretnek több sírhoz is ellátogatni a környéken, amihez előfordul, hogy a falusiak szolgáltatásait veszik igénybe – mivel egy hétvége alatt akár 10-15.000 haszid is megfordul az egyébként ezer főt számláló településen, ezért többek számára jelent ez helyben bevételi forrást. Néha azonban a vidékiek számára meglepő szituációk állnak elő, ugyanis a zarándokok nem ritkán kérnek fuvart akár Ukrajnába is... Ezzel együtt az említett két településen tapasztalhatóak voltak komoly feszültségek is a külföldről jövő zarándokok körül; sokat sejtető módon például Nagykállón szinte senki sem akart nyilatkozni nekem a jelenséggel kapcsolatban, ugyanakkor több olyan reakciónak is tanúja voltam, ami jelezte: a helyiek nem kedvelik különösebben a zarándokok jelenlétét. Általánosságban a magyarországi haszid zarándoklatokkal kapcsolatban elmondható, hogy ehhez a jelenséghez, ismeretlensége és zárt jellege okán még nem alakult ki viszonyulás idáig a magyar társadalom részéről. Remélhetőleg ez a jövőben változni fog, mégpedig pozitív irányba, hiszen Ukrajnában és Lengyelországban is intő példákat lehet látni az ottani haszid zarándoklatokkal kapcsolatban, amik komoly, fizikális és politikai konfliktusokhoz is vezettek már az adott helyeken. Fontos elmondani azt is, hogy mivel hazánkban nem élnek haszid zsidó közösségek, így a zarándoklatok a magyarországi zsidóságtól teljesen függetlenül zajlanak, nincs kapcsolat a hazai közösség és a külföldi haszidok között, sőt a zarándoklatok jelensége az itthoni zsidóság számára is jórészt ismeretlen.

Mit tanulhatunk egy haszid zarándoklatból?

Itt a zárszó helyett engedtessek még meg a szerző néhány gondolata a témával kapcsolatban. A mi, modern világunkban, más szóval a fogyasztói társadalomban egyre inkább eltűnőben vannak olyan értékek és mentalitások, mint a tradíciók ápolása, a hagyománytisztelet, a közösségi lét s a spirituális létezés és életszemlélet. Éppen ezért lenyűgöző megtapasztalni azt, hogy ezek az említett fogalmak mégis léteznek még és megtalálhatóak a világban, hiszen a haszid zarándokok pont ilyen indíttatásból jönnek a világ másik feléről felkeresni ezeket a kicsiny magyar településeket. A közösségi létezés egészen egyedülálló formája tapasztalható meg egy ilyen zarándoklaton, ahol a legfiatalabb korosztályoktól a legidősebb rabbikig mindenki együtt és egyformán vesz részt ebben a különleges spirituális együttlétben. Inspiráló és megérintő látni azt az áldozatkészséget és ragaszkodást, amivel a haszid zarándokok ápolják őseik emlékét, történelmüket, hagyományaikat és szokásaikat. Nagy szerencse, hogy ez így van, hiszen mint említettem korábban, másképpen e helyek zsidó öröksége

talán végleg elpusztulna, vagy feledésbe merülne. Úgy érzem, ez a jelenség még olyanok számára is tanulságos, inspiráló és mindenképp érdekes lehet, akiktől a vallásosság távol áll. A zarándoklatok és a jelenség megismerése (például egy kiállítás által) jó alkalmak lehetnének arra is, hogy e települések köztudatába a helyek zsidó öröksége és történelme mélyebben beépüljön. Hiszen a Soá pusztítása nem csak, sőt azt is lehet állítani, hogy történelmi távlatból nézve nem is elsősorban az itt élt haszid zsidó közösségeket érintette – mivel a hatalmas veszteség ellenére is a haszid mozgalom ma is él, mi több, virágzik más országokban és egyre több követője van. Azonban az olyan települések életéből és kultúrájából, mint Sátoraljaújhely, Nagykálló, Bodrogkeresztúr, valamint a többi város és falu, a zsidóság véglegesen eltűnt és olyan hatalmas űrt hagyott maga után, amit ugyan pótolni nem lehet, de úgy gondolom, aktív emlékezéssel és a másik megismerésével érdemes lenne ezt a hagyományt mint nemzeti kulturális értéket az általános magyar és a helyi köztudatba is beépíteni.